

MANTIK TARİHİNDEN BİR SAYFA: YAHYA B. ADÎ (893/4-974)

Doç. Dr. Ahmet KAYACIK*

SUMMARY

Yahya Ibn Adi has an important role in translation movement from Greek to Arabic or Syriac in Tenth century. He also worked for continuation of this movement. This study contains, the short story of life him, his Works, especially in logic; and his activities in different fields of knowledge. The reader can find also some knowledges about his place or role in logical studies and his school and his being a chain in medico-logical tradition for next generations and finally for Andalus.

I. Giriş

Yunanca bilim ve felsefenin tercümeler yoluyla İslam dünyasına aktarılması sırasında birçok kimsenin katkısı olmuştur. Bu kişiler daha çok bu aktarımın yapıldığı topraklarda yaşayan ve bu iki dünyayı tanıyan kimselerden oluşmaktaydı. Mütercimler adıyla da bilinen bu kişiler çoğunlukla Süryani Arap Hıristiyanlardan idi. Bunlardan birisi de 10. yüzyılda yaşamış ve bu aktarım faaliyetinde önemli roller üstlenmiş olan Yahya b. Adî'dir. Yahya b. Adî hakkında yapılan Türkçe çalışmalara bakıldığında Mübahat Türker-Küyel'in yapmış olduğu çalışmaların¹ dışında son zamanlara kadar her hangi bir çalışmanın yapılmadığı görülür. Bu makalenin girişinde Yahya b. Adî konusunda yapılan çalışmalar ve onun ilmî faaliyetlerine değinilir ve ardından söz konusu risale tanıtılır. Türkçe'ye *Sapmış Olan Kimseye Kurtuluş Yolunu Göstermek* adıyla tercüme edilen yazıda, mantık sanatının varlığı, ne olduğu, hangisi olduğu ve neye yaradığından bahsedilmektedir. Diğer çalışmalar ise çok yeni olup, Yahya b. Adî'nin bazı risalelerinin çevirisinden ibarettir.² Yahya b. Adî ile ilgili olarak yurt dışında yapılan çalışmalara en meşhur örnek ise, Périer'in doktora tezidir.³ Périer'in eseri daha çok onun Hıristiyan savunuculuğu üzerinde yoğunlaşırken, hayatı ve eserleri hakkında o zamanki imkanlar dahilinde bilgi verir. Daha sonraki çalışmalar arasında ise Endress ve S. Halifat'ı gösterebiliriz. Bu son iki çalışmadan ilki Yahya b. Adî'nin hayatına dair kısa bilgilerin ardından eserlerine geçer ve konuyu detaylı bir şekilde ele alır. Halifat ise, çeşitli konulardaki uzun bir girişin ardından Yahya b. Adî'nin felsefi risalele-

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Mübahat Türker-Küyel, *Yahya İbn Adî ve Neşredilmemiş Bir Risalesi*, DTCF Dergisi, XIV, 1-2, Ankara, 1956, ss.87-102; *Yahya b. Adî'nin Varlıklar Hakkındaki Makalesi*, DTCF Dergisi, XVIII, 1-2, 1959, ss.145-157.

2 Mehmet Şirin Çıkar, *Nahiv-Mantık Tartışmalarında Yahya b. Adî'nin Konumu ve "Yunan Mantığı ile Arap Nakhvi Arındaki Farklar" adlı makalesi*, Kutadgubilig, 7/Mart 2005, ss. 65-76.

3 Augustin Périer, *Jahja ben Adî, Un Philosophie arabe Chérüten du xe siècle*. Thèse Paris 1920.

rinin metinlerini verir. Aynı zamanda kendi döneminde Hıristiyanlığın savunuculuğunu da yapmış olan Yahya b. Adî'nin bu açıdan daha çok incelendiği görülür. Onun bu konudaki eserleri ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda bir artış göstermiştir.⁴ Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, Yahya b. Adî'nin genelde büyük kültür hareketi ve özelde mantıkla ilgili çalışmalarındaki rolü ve yeri konusu yeterince açıklığa kavuşmuş değildir. Dolayısıyla bu yazının amacı temelde Yahya b. Adî'nin bu kültürel ve bilimsel faaliyetindeki yerine değinmek olmakla beraber, tamamlayıcı mahiyette onun hayatı, eserleri ve mantıkla ilgili katkılarını da belirlemeye çalışmaktır.

II. Yahya b. Adî'nin Hayatı ve Eserleri

a- Hayatı: Ebu Zekeriya Yahya b. Adî b. Hamid b. Zekeriya 893/4 yılında Tikrit (Irak)'de doğmuştur. Buradan ayrılıp Bağdat'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Bağdat'ta ikameti süresince tercüme ve telif ile meşgul olmuş ve bu alanlarda şöhret kazanmıştır. Yakubi bir Hıristiyan olan Yahya b. Adî, o zamanki Bağdat'ın meşhur hocalarından ders almıştır. Felsefe, mantık, kelam, Hıristiyan ilahiyatı ve edebiyatını içeren geniş bir kültüre sahip olan Yahya b. Adî, Ebu Bişr Matta b. Yunus ve Ebu Nasr el-Farabi ve dönemindeki diğer kişilerden mantık okumuştur.⁵ Yahya b. Adî'nin mantıkta çok yetenekli olması sebebiyle Beyhaki ondan "Ebu Nasr el-Farabi'nin en iyi talebesi olarak" bahseder.⁶ İskenderiye Okuluna ait bir unvan olan "okulun reisi" ünvanı ona kadar ulaşır.⁷ Bu unvan Bağdat'ta zamanlarının önde gelen iki mantıkçısı Farabi ve Ebu Bişr Matta'nın halefi olduğu için ona miras kalmıştır.⁸ Süryanice'den Arapça'ya tercüme işiyle de uğraşan Yahya b. Adî, Huneyn b. İshak ve oğlu İshak b. Huneyn'in yaptığı tercümeleri nakletmiştir. Onun kendi döneminde Bağdat filozoflarının üstadı olduğu konusunda ittifak vardır.⁹ Çağdaşı Mesudi şöyle der: Zamanımızda bu konularda (yani, felsefe ve mantıkta) bir kişiden başka otorite tanımıyorum, o da Bağdat Hıristiyanlarından Ebu Zekeriya b. Adî'dir.¹⁰ Yine bu özelliğinden dolayı Meyerhof onu, Hıristiyan Arap filozoflarının en meşhuru olarak görür.¹¹ Yahya b. Adî Bağdat'ta ikameti süresince ilmi faaliyetlerinin yanında geçimini temin etmek için doktorluk, felsefe hocalığı¹²

4 Buna bir örnek olarak Samir Khalil Samir ve Jorgen s. Nielsen'in editörlüğünü yaptığı *Christian Arabic Apologetics During The Abbasid Period* (E.J. Brill, Leiden, 1994) adlı çalışmayı gösterebiliriz.

5 Sahban. Halifat. *Makalatu Yahya b. Adî el-Felsefiyye*, Amman: 1988, s. 9

6 Zahirüddin Beyhaki. *Tetimme-i Swani'l-Hikme*, (Thk. Refik el-Acem), Beyrut:1994, s. 91.

7 Nicholas Rescher. *The Development of Arabic Logic*, Pittsburgh: 1964, s. 34; İbn Ebi Ebu Useybia, *Uyunu'l-Enbâ fi Tabakati'l-Etibba*, (Thk. Nezzar Rıza), Beyrut: s. 317.

8 M. Fahri. *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev. Kasım Turhan), İst: 2000, s. 244

9 Gerhard Endress. *The Works of Yahya Ibn Adî*, Wiesbaden. 1977, s. 6; İbn Nedim. *el-Fihrist*, Beyrut: 1987, s. 369.

10 Endress. *age*, s. 6

11 Max Meyerhof. *İskenderiye'den Bağdat'a*, (Trc. A.Bedevisi) et-Turasi'l-Yunani fi Hadarati'l-İslamiyye içerisinde, Kuveyt: 1977, s. 80

12 Rescher, *age*, s. 131

ve *varrâk*'lık (kitapçılık) yapmıştır ki¹³, bu o dönemdeki alimlerin bir çoğunun yaptığı bir iş idi.¹⁴ Çok istekli ve gayretli bir kitap koleksiyoncusu olan Yahya b. Adî, mümkün olduğu kadar el yazmalarının müellif nüshalarını elde etmeye çalışıyordu. Onun çok yakın (arkadaşı) olan İbn Nedim'in, bibliyografik bir kaynak olarak ona güvendiği ve onun kütüphane katalogundan faydalandığı ifade edilir.¹⁵ Yahya bu tür faaliyetleriyle çeşitli alanlardan birçok eseri çoğaltmış ve üstün gayretleriyle çok sayıda nadir kitapların yer aldığı bir kütüphane oluşturmuştur.¹⁶

Yahya b. Adî h. 21 Zilkade 633 (13 Ağustos 974) yılında 81 yaşında vefat etmiş ve Bağdat'ın kuzey batısında yer alan Katia'daki Aziz Tomas kilisesine defnedilmiştir.¹⁷ Yahya b. Adî'nin hayatıyla ilgili tartışmalı konulardan birisi, onun Zekeriya er-Razi ile bağlantısı konusudur. Ebu'l-Hasan Ali b. El-Hüseyin el-Mesudî, Yahya b. Adî hakkında, onun çalışması, teorisi ve metodunun temelini Razi'nin metodu olduğunu belirtir.¹⁸ Hatta Mesudî, Yahya'nın Razi'nin okulundan mezun olduğunu tekid eder.¹⁹ Ancak Yahya b. Adî üzerine incelemeler yapan araştırmacılar bu ikisi (Razi-Yahya b. Adî) arasında ne hoca-talebe ne de doğrudan karşılaşma türünden bir ilişkinin mümkün olamayacağını, tersine ancak onun eserleri ve orada mevcut olan şöhretinden yararlanmış olabileceğini ileri sürerler.²⁰

b- Eserleri

Yahya b. Adî felsefe, mantık, ahlak, ilahiyat, fizik ve matematik alanında çok sayıda çalışmalar yapmıştır.²¹ Bu alanlardaki eserlerini üç ana grupta toplayabiliriz.

13 Bu mesleğin ona babası Ali b. Hamid'den geçtiği veya ondan öğrendiği bildirilir. (J.L. Kraemer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, Leiden, 1992, s. 105.

14 Endress, *age*, s. 7

15 Kraemer, *age*, s. 105.

16 Rescher, *age*, s. 131; Halifat, *age*, s. 21.

17 Kifti, *Tarihu'l-Hükema*, s. 363. Endress, *age*, s. 5; Halifat, *age*, s. 10

18 Halifat, *age*, s. 14; Endress, *age*, s. 7

19 Max Meyerhof, *İskenderiyeden Bağdat'a*, (Trc. A.Bedevisi) Et-Turasi'l-Yunani fi Hadarati'-İslamiyye içerisinde Kuveyt: 1977, s. 81

20 Halifat, *age*, s. 14

21 Bkz. Halifat, *age*, ss.24-36. Halifat, burada Yahya b. Adî'nin eserlerini bir düzen dahilinde ele alır. Toplam 156 eserin ismini verir. Bu düzende ilk önce Felsefe ve Mantıkla ilgili tercümelemler, sonra onun Eski Mantık ve Felsefi eserlere şerh ve talikler, üçüncü olarak mantıktaki makaleleri, dördüncü sırada fizik ve matematikteki makaleleri, beşinci olarak Ahlakla ilgili çalışmaları ve altıncı ve son olarak ta İlahiyatla ilgili çalışmaları yer almaktadır. Endress ise Yahya b. Adî'nin Eserleri adlı kitabında Onun eserlerini 10 başlık altında toplar: 1-Tercümelemler (ss.25-31), 2- Şerhler (ss.32-41), 3- Giriş türü ve Mantıkla ilgili çalışmalar (ss.42-52), 4- Fizik ve Matematikle ilgili çalışmalar (ss.53-65), 6- Ahlak (ss.82-86), 7- Çeşitli Felsefi problemler (ss.87-98), 8- Hıristiyan İlahiyatıyla ilgili eserler (ss.99-124), 9-Tıp (s.124), 10- Şiir (s. 125). Perier ise *Yahya Ben Adî, Un Philosophie Arabe Cheréten Du X. Siecle* adlı eserinde Yahya b. Adî'nin eserlerin üç ana başlık altında inceler. 1- Hıristiyan Apolojisiyle ilgili eserler (ss.67-72), 2- Felsefi eserler (ss.72-77) , 3- Tercümelemler (ss.77-80). Gerek Endress ve gerekse Perier Hıristiyan ilahiyatıyla ilgili bölümlere daha çok yer verirler.

1- Tercümeler. Bu grup Yahya b. Adi'nin Süryanice'den Arapça'ya tercüme ettiği veya başkalarının tercümelerini düzelttiği çalışmalardan oluşur. Bu eserler ağırlıklı olarak Aristo'nun mantık ve diğer eserlerinin tercümelerinin yanında, Platon, Theophrastus, İskender el-Afrodisi, Themistius, Ammonious ve Porphyrios'un eserlerini de içerir. Aristo'nun eserlerinden Arapça'ya çevirdiği eserler şunlardır: Kategoriler, Topikler (Cedel), Sufistika, Retorika (Hitabet), Birinci Analitikler (Kıyas), İkinci Analitikler (Burhan), es-Simau't-Tabiî, Nefis, Metafizik (Lamda), el-Kevnü ve'l-Fesad (Bu eseri gözden geçirmiştir) ve Poetika.²²

2- Çeşitli alanlardaki eserlere şerh ve talikleri. Bunlardan Felsefî ve Mantıkî eserlere şerh ve talikleri şunlardır:

- a. Tefsiru Mantıku Aristo,
- b. Havaşi ala Kategoriyas li-Aristo,
- c. Havaşi ala Kitabi'l-İbare li-Aristo
- d. Tefsiru Analitiku'l-Üla
- e. Tefsiru Analitiku's-Sanî
- f. Tefsiru Topika,
- g. Şerhu Kitabu Sofistika li-Aristo
- i. Havaşi ala İsaguci li-Furfuriyus
- j. İddetu mesâil fi kitabi İsaguci li-Furfuriyus
- k. Tefsiru faslun min makaleti's-sâmineti mine's-simai't-tabii li-Aristo
- l. Tefsiru'l-Makaleti'l-Üla min kitabi ma ba'de't-tabii
- m. Şerhu meânî makaleti'l-İskender el-Afrodisi fi'l-farki beyne'l-cinsi ve'l-madde.²³

3- Müstakil çalışmaları. Bu tür eserler onun kendi dönemdeki çeşitli tartışmalar ve konulara dair yazdığı küçük veya büyük çaptaki eserleridir. Mantıkla ilgili makalelerinden bazıları şunlardır.

- a. Makale fi'l-buhûsi'l-erbaati'l-ilmiiye an sinaati'l-mantık. "hel hiye", "ve ma hiye", "ve eyyü şey'in hiye", "ve lime hiye"
- b. Makale fi inniyeti sinaati'l-mantık ve mahiyyetiha ve limmiyyetiha.
- c. Makale fi teybini fadli sinaati'l-mantık.
- d. Kavulun fihi tefsiru eşyain zekeraha inde zikrihi fadl-i sinaati'l-mantık.
- e. Makale fi teybini'l-fasli beyne sinaateyi'l-mantık ve'l-felsefi ve'n-nahvi'l-arabi.

22 Halifat, *age*, ss.24-28.

23 Halifat, *age*, s. 28

- f. Ma ketebe bihi ila Ebi Hatim Ahmed b. Ca'fer es-Sicistani, fi'l-haceti ia ma'rifeti mahiyyeti'l-cinsi ve'l-fasli ve'n-nev'i ve'l-hasseti ve'l-arazi fi ma'rifeti'l-burhan.
- g. Makale fi enne'l-makulate aşerun, la ekallü vela ekser.
- h. Makale fi'l-buhûsi'l-ilmiyyeti'l-erbaati an esnafî'l-mevcudati's-selase, el-ilahi ve't-tabîi ve'l-mantık.²⁴

III. Yahya b. Adî'nin İlmî Kişiliği

O dönemdeki mevcut felsefi ve ilmi geleneğe uygun bir eğitim alan Yahya b. Adî, çeşitli alanlarda geniş bir kültüre sahip olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Yahya b. Adî Bağdat'taki ikameti süresince Ebu Bişr ve Farabi'den mantık dersi almış ve Farabi'nin en iyi talebelerinden birisi olmuştur. Bunun yanında hocasının (Farabi) bazı kitaplarının telhisini de yapmıştı.²⁵ Öğrencisi Ebu Süleyman el-Mantıkî hocasının Hintlilerin güzel ilmi eserlere sahip olduğuna dair ifadesini aktarır²⁶ ki, bu da onun felsefi kültürünün derinliğinin bir göstergesidir.

Yahya b. Adî âlimliğinin yetersiz konusunda bazı görüşler vardır. Bunlar onun meclisine katılan ve beğenilerini bazı lanetlerle karıştıran öğrencisi Ebu Hayyan et-Tevhidi tarafından ifade edilmiştir. O, Yahya b. Adî'nin yumuşak başlı görünümlü, utangaç, yorumda berbat bir kimse olduğunu, fakat çeşitli konuları açıklamada nazik ve içten olduğunu, yine onun çok titiz bir ilahiyatçı olmamakla birlikte meclisinin görkemli olduğunu söyler.²⁷ Onun çağdaşının bu ifadesine karşılık Yahya'yı Süryani-Grek öğretisinin bir tercümanından daha fazlası olarak niteleyen Macit Fahri onunla ilgili olarak şöyle der: "O, onuncu yüzyıl zarfında felsefi ve kelimî münakaşa olayında layık olduğu yeri hak eder. İlim hamileri ve alimlerce çok takdir edilen daha önemli felsefi yada mantıkî metinler, genellikle kendi el yazısıyla muhafaza edilmesi veya yayılması ona itibar kazandıran bir çok açıklamalar onun geniş ve derin bilgisini gösterir."²⁸ Endress Tevhidi'nin biraz önceki sözlerine karşılık vericesine şunları söyler: "Tevhidi'nin aşağılayıcı yorumlarına rağmen, Yahyâ b. Adî adının *İslâm Ansiklopedisi*'nin yeni edisyonunun birinci ve üçüncü cildinde ayrı ve doğru bir yer edinemediği şeklindeki Halil Samir'e ait görüşü paylaşabiliriz. Çünkü onun eserlerine zerre kadar âşina olan bir kimse bile görür ki, Hıristiyan olmasına rağmen, özellikle Aristotelesçilik alanındaki bilgisi ve düşüncesi X. yüzyılın Hıristiyan ve Müslüman âlim ve düşünürlerinin genel gelişimini derinden

24 Halifat, *age*, ss.29-30.

25 Beyhaki, *Tetimme*, s. 91

26 Halifat, *age*, s. 14.

27 Richard Ian Netton, *al-Farabi and His School*, Routledge, London: 1992, s. 8.

28 Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev. Kasım Turhan) İstanbul:2000, s. 244.

etkilemiştir. Onun her iki dinden mürit ve öğrencilerinin herhangi bir listesine bakış, bu söylediğimizi derhal ispatlayacaktır.”²⁹ Endress'in bu ifadesi Yahya b. Adî'yi savunma makamındadır. Ayrıca zikredilen yazar da özellikle Hıristiyan dinini savunan kimseler üzerine araştırmalar yapan bir kimsedir.

Dil yönünden Yahya b. Adî'nin Süryanice ve Arapça'da mükemmel olduğu; Yunanca'yı hiç bildiği iddia edilir.³⁰ Bu iki dil o dönemde ilim elde etmede ve tercümede ihtiyaç duyulan dil idi. Onun felsefi ibareleri kuvvetli, açık, ince; ancak güzellik ve belagat açısından Cahız'ın ibareleri seviyesinde değildir.³¹ Yahya b. Adî nahivde Ebu Bişr ve Farabi'nin yolunu tutmuştur. Ebu Bişr ile Ebu Said es-Sirafi arasındaki münazarada, muhtemelen Yahya b. Adî bu münazarayı görmekle beraber, mantıkçı sıfatıyla Farabi ve Sicistani gibi cereyan eden metot veya Sirafi taraftarlarının gösterdiği davranıştan memnun değildir.³²

Hıristiyan ilahiyatı konusundaki görüşlerini Tevhid risalesinde açıklarken, İslam kelimine da konuşmalar ve nüshalar aracılığıyla vâkıf olmuştur.³³

IV. Yahya b. Adî Okulu

Yahya b. Adî'ye nispet edilen okul, Farabi'nin Bağdat'tan ayrılmasından sonra o çevredeki ilmi faaliyetlerin devamı için kendisinin başkanlık ettiği veya oradaki talebelerin onun etrafında toplanmasıyla oluşmuş olan durumdur. Yoksa doğrudan doğruya kendisinin şekillendirdiği bir okul ya da çevre değildir. Périer bu okulun oluşumuyla ilgili olarak, Yahya b. Adî'nin hocalarından olan Ebu Bişr'in 940'da ölmesi ve Farabi'nin de uzun süreli olarak Bağdat'ı terk etmesiyle, buradaki faaliyetlerin yürütülmesi babında hocayla talebenin yer değiştirdiğini; otuz yıl boyunca Yahya'nın gerçek bir entelektüel saltanat sürdürdüğünü, Müslüman veya Hıristiyanlardan oluşan bilim adamlarının bu okulda yetiştiğini ifade eder.³⁴ Bu okula müstakillik vermekten ziyade, onu devam eden bir entelektüel faaliyette nöbet değişimi olarak görmek gerekir. Ancak bu okulu Bağdat Okulu'nun bir devamı değil de, ayrı bir okul olarak gören Kraemer, okulun oluşumunu Périer'in ifadesine benzer şekilde anlatır. Matta b. Yunus'un 940 yılında ölmesi ve Farabi'nin de 942'de Seyfüddeve'nin muhitine katılmak için Halep'e gitmesiyle, Yahya b. Adî yeni nesil Hıristiyan

29 Netton, *age*, s. 9.

30 Halifat, *age*, s. 15. Ayrıca mantıkla ilgili veya genel olarak Bağdat çevresindeki çalışmalarda Yunanca'yı bilen son kişi onun hocası Ebu Bişr'dir. (Bkz. Rescher, *age*, s. 38.)

31 Halifat, *age*, s. 15.

32 Halifat, *age*, s. 17.

33 Halifat, *age*, s. 17.

34 Périer, *age*, s. 58-59.

ve Müslüman filozoflarının yöneticisi (reisi) oluyordu.³⁵ Söz konusu bu okulun mensupları faaliyet olarak tercüme, şerh ve telifle uğraşmaktaydılar. Buradaki tercüme Süryanice'den, şerhler ise Aristo'nun mantık ve felsefeyle ilgili eserlerinedir. Bu okulun mensupları Halifat'ın tesbitine göre 12 kişi olup, aralarında daha sonra okulun reisliğini de üstlenen Ebu Süleyman es-Sicistânî el-mantıkî de yer alır.³⁶ Yahya b. Adî okulundan söz eden diğer bir yazar da Gerhard Endress'tir. O da, Halifat gibi çok kısa bir girişten sonra sadece okulun mensupları hakkında bilgi verir.³⁷ Endress okulun mensuplarını 4 kişi ile sınırlandırır. Her iki yazarın Yahya b. Adî'ye nisbet edilen okulun silsilesine bakıldığı zaman, Halifat'ın burada Rescher'den faydalandığını görürüz.³⁸ Ancak Rescher bu şekli/silsileyi Bağdat Mantıkçılarını göstermek için kullanmıştır. Bu şemada Bağdat Okulu'nun kurucusu/reisi olarak Farabi ve daha sonra onun öğrencisi Yahya b. Adî gelir. Yahya b. Adî'nin buradaki önemi daha sonraki okul mensuplarına bu geleneğin veya çalışmaların geçişini ve devamını sağlamada bir köprü olmasında ortaya çıkar. Çünkü burada ona talebelik eden ve okulun reisinin de yer aldığı 7 kişi yer alır.³⁹ (Bkz. Tablo I) Buradaki kişilere Halifat beş isim daha ekler.⁴⁰ Yahya b. Adî'nin adının yer aldığı diğer bir okul adı da "Farabi Okulu"dur. Netton bu başlığı taşıyan eserinde "Farabizm Çağı" adını verdiği ve 870-1023 yıllarını kapsayan bir dönemden bahseder ki, bu tarihler Farabi'nin doğumundan Tevhidi'nin ölümüne kadar olan zaman içerisine ele alır.⁴¹ Bu eserde Farabi Okuluna dahil edilen kişiler Yahya b. Adî, Sicistânî, Amirî ve Tevhidî'dir. Kraemer ise bu konuyu, yani Yahya b. Adî'ye nisbet edilen okulu, diğerlerinden daha kapsamlı ele alır. Okulun mensuplarını dinî bağlantılarına göre veren Kraemer, onun Hıristiyan talebeleri olarak, İsa b. Zür'a, İbnü'l-Hammar, İbnü's-Semh ve Nazif el-Rûmî'yi sayar. Bunların başlıca metinle ilgili çalışmalar ve tercümeyle uğraşmakla beraber, felsefî bilgilerinin de olduğu; bütûn gayretlerinin Aristo'nun mantık ve fizikle ilgili eserlerinin incelenmesine yoğunlaştığı söylenir. Yine onun Hıristiyan tale-

35 Kraemer, *age*, s. 105. Bu okulla ilgili diğer bir görüş de Yahya b. Adî'nin apolojetik yönüne daha çok değinen Halil Samir'e aittir. Ona göre, Yahya b. Adî Aristocu Hıristiyan Felsefi Bağdat okulunun reisi. 24 (Farabinin 950'de ölümünden kendi ölümüne kadar 974) yıl boyunca İslam dünyasının en büyük filozofu olmuştur. O aynı zamanda Aristocu Bağdat okulunun kurucusudur ve okulun devamı öğrencileri tarafından sağlanmış ve on birinci yüzyılın ortalarında al-Muhtar b. Butlan ile sona ermiştir. Söz konusu bu okul tamamen felsefî bir okuldur. (Samir Khalil Samir and Jorgen s. Nielsen, *Christian Arabic Apologetics During The Abbasid Period (750-1258)*, Leiden, 1994, ss.112)

36 Périer *age*, s. 39.

37 Endress, *age*, s. 8.

38 Rescher, *age*, s. 35.

39 *Age*, s. 35. Halifat'ın eklediği isimler şunlardır: 1- Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Bedihi (ö.380/990), 2- Ebu Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Arûzî (263/877-342/953), 3- Ebu Ali Ahmed b. Muhammed Miskeveyh (ö. 421/1030), 4- Ebu Ali Nazif b. Yemen, 5- Ebu Bekir Abdullah b. Hasan el-Kumisi. (Bkz. *Age*, ss. 39-57)

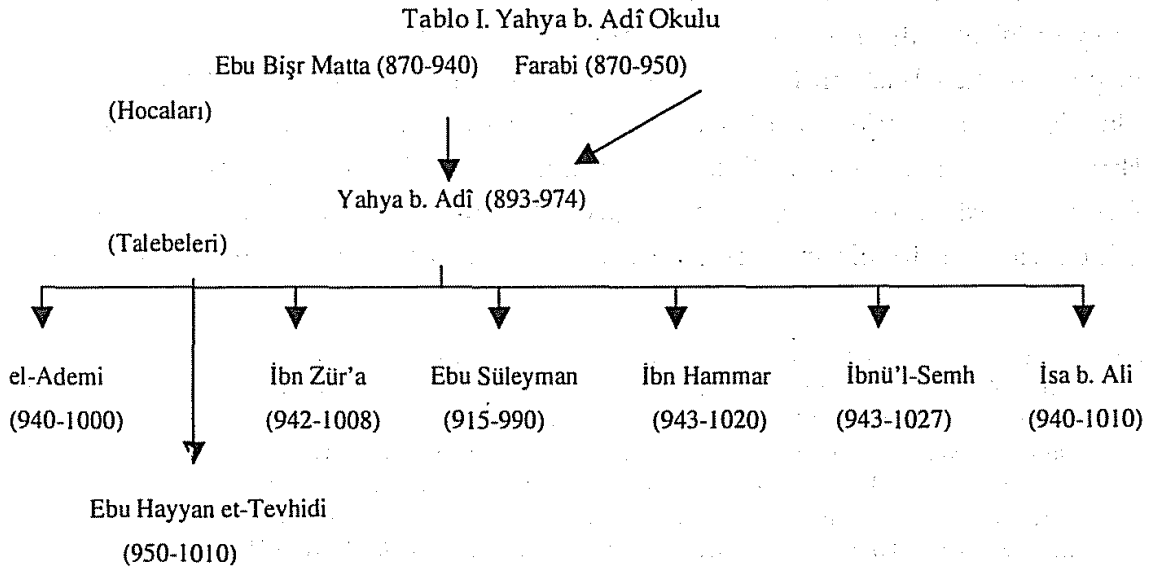
40 Halifat, *age*, s. 38.

41 Netton, *age*, s. 1.

belerin birçoğunun doktor olduğu ve hepsinin Hıristiyan ilahiyatı konusunda eser yazdıkları da bildirilir. Müslüman olanlar ise, Ebu Süleyman es-Sicistanî, Ebu Hayyan et-Tevhidî, Ebu Ali (b.) Miskeveyh, Ebu Bekir el-Kumisî, Ebu Muhammed el-Aruzi, İsa b. Ali ve Ebu Hasan el-Bedihî. Yahya b. Adî'nin Müslüman öğrencilerinin eski metinleri inceleyip onlar üzerine yorumlar yapmakla birlikte, tercüme ve neşir işine girmedikleri ifade edilir. Onlar felsefe tarihine daha çok ilgi göstermişler, kültürel çalışmalarla Hıristiyan öğrencilerden daha fazla meşgul olmuşlardır.⁴² Kraemer'in Yahya b. Adî Okulu konusundaki bu açıklamalarla, diğer iki yazarın bu konuda sundukları bilgiler karşılaştırıldığında, aralarında küçük farklar olsa da, Halifat ile Kraemer arasında okulun üyeleri açısından bir benzerlik görülür. Ancak bu okulun üyelerinin bilimsel yönelimlerinin farklılığına değinilmesi Kraemer açısından ve üyeler açısından dikkate değerdir.

Bütün bunlardan sonra Yahya b. Adî'nin Okulu hakkında söylenebilecek şey, onun iki açıdan ele alınabileceğidir. Birincisi, Farabi'nin başlatmış olduğu mantıksal çalışmalardan bağımsız olarak başlangıcında ve kurucu olarak kendisinin yer aldığı bir okul. Bu anlamda bir müstakillige sahip olur. İkincisi ise, Farabi Okulunun bir devamı olarak algılanmasıdır ki, bu açıdan mantıksal çalışmaların devamında reisliğin kendisinde devam ettiği bir yapıdadır. Bizce tercih edilen de ikinci görüştür.

Tablo I. Yahya b. Adî Okulu

V. Yahya b. Adî'nin Tercüme Faaliyetlerindeki Yeri

İslam Rönesansı olarak da adlandırılan bu büyük tercüme hareketini üç safhada incelenebilir. Birincisi, Abbasilerin iktidara gelişinden Me'mun'un

42 Kraemer, *age*, s. 116.

cülusuna kadar olan dönem (132/750-198/813), bu dönemde oldukça fazla eser, büyük ölçüde Hristiyanlar, Yahudiler ve İslamiyet dışındaki dinlerden son zamanlarda ihtida etmiş olan muhtelif mütercimler tarafından yapılmıştır.⁴³ Bu aşamada tercüme daha çok Farsça ve Hintçe'den yapılmıştır. İlk tercüme özelliği kelimesi kelimesine olmasıdır. Bu tercüme iyi anlaşılmadığından sonraki dönemde yeniden çevrilmiştir.⁴⁴ Halife Me'mun'un halifeliğinden, h. III. Yüzyılın sonuna kadarki dönemi (h.198-300) kapsayan ikinci safhada, tercüme en yüksek seviyesine ulaşmıştır.⁴⁵ Bu dönemde tercüme faaliyeti esas itibarıyla Bağdat'ta kurulan akademide toplanmış ve Arapça konuşan araştırmacıların felsefi ve ilmi çalışmalar için zaruri malzemeyi tercüme etme konusunda devamlı bir gayret gösterilmiştir.⁴⁶ Söz konusu akademi muhtemelen Me'mun tarafından kurulduğu var sayılan⁴⁷ Beytül-Hikme'dir. Kaynak kitaplarında anlatıldığı kadarıyla burası -her ne kadar bazı şüpheler olsa da⁴⁸- devlet desteğiyle faaliyet gösteren bir tercüme ve ilim merkezi idi. Bu merkezin önemi ise, Yunanca-Arapça çeviri hareketi için bir talebin ve bu talebe cevap verebilecek koşulların olduğu bir atmosferin yaratılmasında teşvik edici bir rol oynamasıdır.⁴⁹ Üçüncü dönem ise, Hubeys b. A'sam'ın ölümünden (ö.300/912) IV. Asrın ortalarına kadar geçen dönemdir.⁵⁰ Yahya b. Adı'nın doğduğu tarih olan 893 yılına baktığımızda bu döneme kadar tercümede büyük bir yol alındığını görürüz. Bu dönemde onun hocalarından Farabi ve Ebu Bişr Matta 20'li yaşlarda, büyük filozof İbn Sina'nın dünyaya gelmesine ise yaklaşık bir asır vardır. Siyasi olarak ise el-Mutezid halifedir. Başka bir tabirle tercümenin "altın çağı" olarak adlandırılan ve Huneyn b. İshak ve ekibinin [Huneyn b. İshak (ö. 877), Hubeys b. el-Hasan (ö.890), Sabit b. Kurra (ö.901) ve İshak b. Huneyn (ö.910/1)] kastedildiği dönem sona ermektedir. Ancak bunların yerine onların faaliyetlerini sürdüreceği yeni adaylar gelmektedir. Bu dönemde Aristoteles başta olmak üzere birçok filozofun çeşitli eserleri Arapça'ya tercüme edilmiştir.⁵¹

Yahya b. Adı'nın tercüme ettiği eserler bölüm II b'de verilmişti. Bunlar ağırlıklı olarak mantık içeriklidir. Yahya b. Adı'nın bu faaliyet içerisindeki yeri Bağdat çevresindeki bilimsel çalışmalara çeşitli şekilde katkılarıyla kendisini gösterir. Bir mütercim olarak bir kısmını kendisi doğrudan tercüme ederken,

43 O'leary, De lacy, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, (trc. Y. Kutluay, H. Yurdaydın) Pınar yay., İst., 2003, s. 105.

44 Mustafa Demirci, *Beytül-Hikme*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996, s. 83

45 Demirci, *age*, s. 83.

46 O'leary, *age*, s. 106.

47 Demirci, *age*, s. 51.

48 Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, (Çev. Lutfü Şimşek) İstanbul: Kitap yayınevi, 2003, s. 64.

49 Gutas, *age*, s. 65.

50 Demirci, *age*, s. 83.

51 Bkz. Demirci, *age*, ss.101-110.

bazen de eski tercümeleri gözden geçirerek onları düzeltmiştir. Bir müstensih olarak tercüme ettiği kitapları çoğaltarak bu tercümelerin diğer okuyuculara da ulaşmasını ve böylelikle de felsefi-mantıkî kültürün yayılmasına yardımcı olmuştur. O bu yoğun faaliyetleriyle Aristoteles incelemelerine yeni bir güç, hız vermiştir.⁵² Ayrıca daha önce değinildiği gibi, bir mantık hocası sıfatıyla büyük bir öneme sahiptir. Bu özelliğiyle aralarında birçok değerli mantıkçı talebelerin yer aldığı çok sayıda öğrenciye hocalık etmiştir. O, bu açıdan, Yunan mantığının Araplara ulaştığı ve onlar arasında kök saldıği bilgi köprüsünün temellerinden biri sayılmayı hak eder.⁵³ Onun bu köprü oluş özelliği "mantıkçı" unvanıyla kendisinden önceki mevcut kültürün devamını sağlamıştır.

Bir önceki konu olan Yahya b. Adî'ye nisbet edilen okulun çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, gerek kendisi ve gerekse okulun üyelerinin tercüme, tashih ve benzeri konulardaki gayretleri onların bu alana sağlamış olduğu katkı gözler önüne serer.

Yahya b. Adî ile ilgili müstakil çalışmasının son kısmında onun Arap Felsefesindeki yerine değinen Périer, Wenrich, Brockelmann, Leclerc ve Graf'a atıfta bulunarak, bunlardan hiç birinin Yahya b. Adî'nin felsefi eserlerinin oluşturduğu orijinalliği ifade etmediklerini; bu eserlerin her ne kadar kaybolsalar da onların sayısı ve adlarının Yahya'nın entelektüel faaliyeti hakkında önemli bir indeks olduğunu ve bunların bize Yahya'nın sadece bir mütercim veya maharetli bir mantıkçı olmadığını, tersine matematik ve metafiziğin problemleriyle de ilgilendiğini ifade eder.⁵⁴

Yahya b. Adî'nin görüşleri daha sonraki birçok çalışmalarda etkisini göstermiştir. Onun öğrencilerinden olan Safiyy b. Assal, onu Hristiyan dininin hücceti ve Yakubî mezhebinin burhanı olarak niteler. Yine onun "Bir"i tanımlayışı üzerine çağdaşları ve sonrakiler üzerindeki etkisi, bu konuya dair olan çalışmalardan anlaşılır.⁵⁵ Halifat'a göre Yahya b. Adî İslam düşünürlerini de etkilemiştir. İbn Rüşd Allah'n cüz'ileri bilmesini inkar eden İbn Sina'ya karşı reddinde ve onları bilmenin inayet-i ilahiye meselesiyle ilişkili bir durum olduğu konusunda Yahya b. Adî'den etkilenmiştir. Ve yine Aristo'nun metafiziğine şerhi ve heyulani akıl risalesinin tahlillerinde ona dayanır.⁵⁶ Kelam konularından atom ile ilgili görüşünde Yahya b. Adî Mu'tezilye yakın bir tutuma sahiptir.⁵⁷

52 Rescher, *age*, s. 134

53 *Age*, s. 134

54 Périer, *age*, s. 216.

55 Halifat, *age*, ss. 61-63. Yahya b. Adî'nin bu şekilde isimlendirilmesi muhtemelen Hristiyan dinini savunan türde yazmış olduğu eserler sebebiyledir.

56 *Age*, ss. 63-64.

57 *Age*, s. 64. Yahya b. Adî'nin etkileri konusunda görüşlerini açıklayan Périer, onun doktrininin İslam meşailerinin temel prensiplerini hatırlattığını söyler. Burada üç ana görüşten bahsedilir: Tanrı-madde ilişkisi, Tanrı'nın cüz'ileri bilmesi konusu ve insan ruhuyla ilgili bir konu. (*age*, s. 218)

Yahya b. Adî'nin mantık alanına katkılarına gelince, bunun daha iyi anlaşılması için dönemdeki tartışmalara bakmak gerekir. 10. yüzyıl Bağdat ilim çevrelerinde en çok tartışılan konular, mantık ve Sünnilerin tutumu, kategorilerin sayısı ve ilişkileri, imkan modalitesinin yapısı, gramer ve mantık arasındaki ilişki, şartlı kıyaslar, külliler problemi vs.⁵⁸ Yahya b. Adî'nin eserlerine bakıldığı zaman bu konularla yakın bir ilgisinin olduğunu ve hatta eserler yazdığını görürüz.

Mantiğa giriş tarzındaki eserlerinde, mantığı tanıtıcı; amacını, konusunu ve mahiyetini belirten eserler yazmıştır.⁵⁹ Bazı eserlerinde ise o dönemdeki meşhur "mantık-gramer" tartışması veya aralarındaki ilişki anlatılmıştır.⁶⁰ Bu tartışma Yahya b. Adî'nin hocası Ebu Bişr Matta b. Yunus ile dilci Ebu Said es-Sirafi arasında geçmiştir.⁶¹ Bu tartışmaya kadarki çeşitli ilmi ortamlarda mantık ilminin üstünlüğü konusunda öylesine bir hava estirilmişti ki, mantık taraftarı olmayan birçok kimse mantık taraftarlarının bu tavırlarından rahatsız olmuştu. İşte belki de arkaplanda oluşan böylesi bir duygudan dolayı, mantık ilminin kural ve kaideleri dışında düşünce ve hüküm vermede kural olabilecek başka kaynakları arama yoluna koyulmuşlardır. Bu sebeple de, fakihler ve dilcilerin dilsel yöntemlerden fikhî hüküm çıkarma imkanının araştırmışlardır. Bu yaklaşımın amacı ise, İslam kültürünün Aristo mantığına ihtiyaç duymadığını ortaya koymaktı. Bu sebeple meseleye dinî-kültürel bir renk verilmişti.⁶² Yahya b. Adî'nin bu tartışmalardaki görüşü şöyle özetlenebilir. "Bu iki sanat konu ve amaç bakımından birbirinden ayırırlar. Mantık sanatının konusu, mutlak olarak değil, delaleti olan ve cüz'i şeyler değil külli şeylere delaleti olan lafızlardır. Nahiv sanatının konusu ise, delaleti olsun olmasın tüm lafızlardır. Mantık sanatının amacı, konusu olan lafızlarda doğruluğun kendisiyle oluştuğu bir telif yapmaktır. Nahiv sanatının amacı ise, Arapların adetlerine göre lafızları sükun ve hareke yapmaktır. İşte bu iki ayırım bu iki sanatı birbirinden ayıran farklardır."⁶³ Bu iki disiplinin Nahvin konusunun, manaya delaleti olsun olmasın bütün lafızlar olduğu belirtilmişti. Çünkü nahivcinin amacı, sadece delaleti olan lafızlar değildir.

58 Rescher, *age*, ss. 42-44

59 Halifat, s. 29; Endress, *age*, ss.42-44.

60 Halifat, s. 29; Endress, *age*, ss.44-46. Bu eserler, *Kavlun fihi tefsiru eşyain inde zihrihi fadli snaati'l-mantık, Makale fi tebyini'l-fasli beyne snaateyi'l-mantık ve'l-felsefi ve'n-Nahwi'l-arabi, Makale fi tebyini snaati'l-mantık.*

61 David Samuel, Margoliouth, *The Discussion between Abu Bishr Matta and Abu Said al- Sirafi on the merits of Logic*, JRAS (London) 1905, pp.79-129. The School of Baghdad içerisinde (Ed. Fuat Sezgin), Islamic Philosophy Vol. 83, Frankfurt, 2000, ss.1-51.)

62 Halifat, *age*, s. 67.

63 Yahya b. Adî, *Makale fi tebyini'l-fasli beyne snaateyi'l-mantık ve'l-felsefi ve'n-nahwi'l-arabi, Makalatu Yahya b. Adî el-Felsefiyye içerisinde* (Hazırlayan, s. Halifat), ss.423-424.

Yahya b. Adî, mantık sanatıyla ilgili bir eserine “kurtuluş” ya da “kurtuluşu gösterme” ismini vermekle, bu sanatın önem ve faydasını vurgulayıp, öne çıkarmaktadır. Ona göre, bu sanatın faydası en küçük bir düşünce sayesinde meydana çıkar. Ancak bir çok kimseler bilerek veya bilmeyerek bunu inkar eder veya münakaşa ederek reddeder.⁶⁴ “Mantık sanatında elde edilen fayda onun için zattır, arzı değildir. Bu onun tarifinden bellidir: Mantık, nazari ilimde doğruyla yanlış, ameli ilimde iyiyle kötüyü birbirinden ayırt eden bir vasıta, bir sanattır.”⁶⁵ Devamında bu tarifte kullanılan terimlerin birçok kimse tarafından anlaşılmayacağını ve dolayısıyla bunlardan bazılarını açıl原因an Yahya b. Adî, mantık sanatına sahip olan kimsenin “aklî temeyyüz” vasfını göstereceğini belirtir. Yine burada mantıkla mutluluk arasında da bir ilişki kurulur ve mutluluğun ancak bu sanatla olabileceği ifade edilir.⁶⁶ Mantık ve bilgi elde etme yoluyla bağlantılı olarak da Yahya b. Adî şunları söyler: Bilinen şeyler ya doğrudan bilinir, yani onu kendisinden önce bulunan bir şey hakkındaki bilgiden istidlal etmeye lüzum olmaz; ya da bir şeyin bilgisinin başka şeylerin bilgisinden hareket edip ona ulaşmak suretiyle olur. Bu esnada bilgisinin edinilebilmesi için ondan evvel bir takım bilgilerin önde bulunmasına ihtiyaç vardır. Bu bilme çeşidine ise istidlal, kıyas ve burhan denir.⁶⁷

Yahya b. Adî mantığın müstakilliğini savunur. O, mantığı herhangi bir ilme giriş (tıp vs.) olarak değil c.e. düşünce için bir yöntem olarak ortaya koymak istemiştir. Ona göre mantık, felsefenin üç bölümünün (mantık, tabiat ve ilahiyat) ilkidir. Bu üçlü taksim, İbn Sina'nın Şifa kitabı gibi ansiklopedik tarzdaki eserlere hakim olan prensip itibarıyla konulmamış; bilakis Yahya'nın 10. yüzyıldaki *fi'l-buhusi'-ilmiyyeti'l-erbaati an esnafi'l-mevcudati's-selaseti: el-ilahi ve't-tabü ve'l-mantıkî* adlı makalesindeki düşünce itibarıyledir.⁶⁸

Yahya b. Adî'nin mantıkla ilgili değindiği konulardan biri de, kategorilerdir. O dönemde kategorilerin sayısı ve aralarındaki ilişkiler tartışılmış; sayıları konusunda 10'dan daha az veya fazla mı soruları sorulmuştur. Yahya b. Adî de sayılarının “on” olduğunu belirten *makale fi enne'l-makulati aşere la ekallü vela ekser* adlı özel bir çalışma yapmıştır.⁶⁹ Yahya b. Adî, mümkün önermenin modunun yapısıyla da ilgilenmiş ve bu konuda *makale fi isbati tabiati'l-mümkîn ve akva'l-huceci ala zalik ve't-tenbih ala fesadiha* adlı bir eser yazmıştır.⁷⁰

64 Mübahat Türker, *Yahya İbn Adî ve Neşredilmemiş Bir Risalesi*, DTCF Dergisi, XIV, 1-2, Ankara, 1956, s. 94

65 Mübahat Türker, *agm*, s. 94.

66 *Agm*, s. 95.

67 Türker, *agm*, s. 95.

68 Halifat, *age*, s. 67.

69 Halifat, *age*, s. 27.

70 Halifat, *age*, s. 30

VI. Sonuç

Yunan bilim ve felsefesinin İslam dünyasına aktarılması faaliyeti olan büyük kültür hareketinin ilk döneminin sona ermesinden sonra ilmi ve felsefi çevrelerde kendisini gösteren Yahya b. Adî, bu kültürel faaliyetin içinde kendisini bulmuş ve bu alanda gerek tercüme ve gerekse de diğer alanlarda büyük gayretler sarf ederek, önemli eserler ortaya koymuştur. O dönemdeki birçok ilmi faaliyetin merkezini oluşturan Bağdat'taki birçok kimse gibi Yahya da Yakubi bir Hıristiyan'dır. Fakat bu özelliği onda hocalık yapma yönünden bir tutuculuk oluşturmamış, etrafında Müslüman öğrenciler de saf tutmuştur. İçinde yer aldığı bu kültürel ve ilmi ortamda kendisine hocalık eden kişilerin çeşitli vesilelerle oradan ayrılmaları nedeniyle, oradaki faaliyetlere başkanlık etme görevi kendisine düşen Yahya b. Adî, bu vazifesini de başarıyla yerine getirmiş; özellikle de bu çalışmalar ve geleneğin daha sonraki nesillere aktarılması ve şekillenmesi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Gerek buradaki görevi ve gerekse çalışmalarındaki üstün gayretleri sebebiyle sadece birkaç kişiye verilen "reis" ve "mantıkçı" unvanını almıştır. Çeşitli alanlardaki çalışmaları daha sonraki çalışmaları etkileyerek onlara yol göstermiştir.